

af en spreekt hij van 'Ariërvierklaring' als hij 'niet-Joodverklaring' bedoelt, verzuimend te vertellen dat het 'ras' toen bepaald werd aan de hand van de *godsdiens* der ouders, waarmee de waanzin van het hele rasbegrip zou zijn aangetoond? In dit verband (blz. 81) zou een vermelding van Cleveringa's protest naast dat van Paul Scholten zeer op zijn plaats geweest zijn. En nu het toch over de Godgeklagde schande van de uitroeiing van het Oude Volk gaat: het woord 'concentratiekamp' gebruikt de auteur voor zulke ook in graad uiteenlopende gruwelen als de 'Schutzhaft' voor Niemöller, het strafkamp Dachau voor J. Overduin, en de 'Vernichtungslager' in Polen, die hij op blz. 90 trouwens met strafkampen op één hoop veegt. Groter nauwkeurigheid zou zelfs op dit afgrijselijke terrein veel verhelderd hebben. Hierover zou nog veel te zeggen zijn (à propos: wist u dat Chr. Volksonderwijs 'niet-orthodoxe Hervormde scholen' organiseerde ...?), maar daarvoor ontvangt een recensent in *DNK* nu eenmaal geen ruimte. Daarom alleen nog dit. Het 'Register van Personen' bleek een uiterst nuttig hulpmiddel. Dit deed temeer het gemis voelen van een algemeen register, waarin ook aardrijkskundige namen en de belangrijkste begrippen zouden zijn opgenomen. Al met al dus een boek vol beloften, die helaas niet alle worden ingelost.

F.R.J. Knetsch

C. de Gast, *Afscheiding en Doleantie in het Land van Heusden en Altena. Spanningen tussen gereformeerden en samenleving in de negentiende eeuw*. Diss. Tilburg (Bijdragen tot de geschiedenis van het zuiden van Nederland 79). Stichting Zuidelijk Historisch Contact, Tilburg 1989, geb. 412 blz., 27 ill., f 69,00.

Nadat het voorgaande werk van C. de Gast over de Afscheiding in Almkerk en Emmichoven door mij in nr. 29 van *DNK* kritisch was besproken, heeft hij daarop in nr. 30 zeer afwijzend gereageerd. Toen begreep ik eerlijk gezegd niet precies wat daarvan de achtergrond was, nu daarentegen uitstekend. Zijn nieuwe werk, het onderhavige dus, was reeds ter perse, en dat bevatte zoveel nader onderzoek en daarop gebaseerd dieper inzicht, dat de schrijver zijn eerste boek door deze bril was gaan zien, terwijl de recensent, nog onkundig van wat de auteur aan verrijking van oordeel had ontvangen, zich uiteraard slechts op de tekst kon baseren. Ik haast mij dus te verklaren dat de thans besproken dissertatie ondanks de merkwaardige ondertitel een bijzonder waardevolle bijdrage vormt tot de regionale kerkgeschiedenis, dat het een schat aan achtergrondinformatie biedt, zo hier en daar uiterst relevant prosopografisch materiaal bevat en uitvoerig en overtuigend de daden der protagonisten schildert alsmede het gedrag der volgelingen. Met name denk ik aan de bezonnen wijze waarop de rol van de vrouw aan de orde gesteld wordt.

Wanneer ik toch enige kritiek uit, dan betreft deze de uitbreiding van het onderzoek in de tijd. Het boek heeft ten opzichte van zijn voorganger immers duidelijk aan waarde gewonnen doordat het de hele regio tot onderwerp